

• door Gerard Kramer

KEERPUNTEN

in het leven van Maarten Luther

MAARTEN LUTHER, DE GRONDLEGGER VAN DE REFORMATIE, HEEFT VOOR ENORME VERANDERINGEN GEZORGD OP HET CHRISTELIJK ERF. IN HET BEGIN ZAL HIJ ZICH NIET HEBBEN GEREALISEERD WAAR ZIJN KRITISCHE UITINGEN TOE ZOUDEN LEIDEN. WAT HIJ IN IEDER GEVAL NIET BEOOGD HEEFT, WAS HET ONTSTAAN VAN EEN NIEUWE KERK. HET IS EIGENLIJK NAUWELIJKS MOGELIJK IN HET BESTEK VAN EEN KORT ARTIKEL RECHT TE DOEN AAN DE BETEKENIS VAN LUTHER, EN AL HELEMAAL NIET AAN DE ONTWIKKELING IN ZIJN DENKEN EN HANDELEN. HOPELIJK WEKT DIT INLEIDEND RELAAS, DAT GESCHREVEN IS ROND DRIE KEERPUNTEN IN ZIJN LEVEN, IN IEDER GEVAL UW INTERESSE VOOR DEZE BIJZONDERE MAN, EN VOOR DE MANIER WAAROP GOD HEM HEEFT GEBRUIKT.

Luthers vroege jaren

Maarten - in het Duits Martin, officieel Martinus - Luther werd op 10 november 1483 geboren in het Duitse stadje Eisleben, als zoon van Hans Luther en Margarete Ziegler. Het gezin vestigde zich in 1484 in het naburige Mansfeld, waar vader in een kopermijn werkte en boer was. Vader Luther stond plaatselijk hoog in aanzien.

Maarten Luther - hierna zullen we hem Luther noemen - bezocht korte tijd de Domschool in Maagdenburg; een school die werd gerund door de Broeders des Gemeenen Levens. Van 1498-1501 ging hij naar de Georgs- of stadsschool in Eisenach.

In 1501 ging hij in Erfurt studeren. In onze tijd kiest een student vanaf het begin van zijn studie het vak waarin hij ook hoopt af te studeren. In de 16^e eeuw was dat anders. Een student begon met een breed opgezette basisstudie aan de *artes-faculteit*, de 'Faculteit der Vrije Kunsten', die enkele jaren duurde. Na het afsluiten daarvan kon de

student, inmiddels *magister artium* oftewel 'meester in de Vrije Kunsten', een werkring zoeken of zich aan een van de drie hogere faculteiten inschrijven: theologie, rechten of geneeskunde. Luther koos in 1505 voor rechten, vooral omdat zijn vader dat graag wilde. Deze studie werd gezien als een opstap naar een veelbelovende maatschappelijke carrière. Op 19 mei begon Luther aan de rechtenfaculteit te studeren, maar al in de zomer van dat zelfde jaar was hij geen rechtenstudent meer, maar verbleef hij in het klooster van de Augustijnen. Hoe was dit zo gekomen?

Het eerste keerpunt: 1505

Eind juni 1505 was Luther bij zijn ouders in Mansfeld op bezoek geweest. Naar de reden van dit bezoek kan slechts worden gegist. Hoe dan ook, op 2 juli was hij op de terugreis naar Erfurt. Ongeveer 6 kilometer voor Erfurt, bij het dorpje Stotternheim, kwam hij in een hevig onweer terecht. Toen de bliksem vlak bij hem insloeg, dacht hij dat zijn laatste uur geslagen had. In zijn nood riep hij de heilige Anna aan, waarbij hij een gelofte deed: als hij het

onweer zou overleven, zou hij monnik worden. Welnu, Luther overleefde het onweer. Toch heeft hij zich niet meteen de volgende dag bij een klooster gemeld. Hij was dat echter wel degelijk van plan! Zijn studievrienden waren overigens, evenals hijzelf, overtuigd van het bovennatuurlijke karakter van zijn redding. Zijn vader vond het hekserij en verzette zich fel tegen Luthers plannen om in een klooster in te treden. Luther vond echter dat hij zijn gelofte moest nakomen, en op 17 juli 1505 trad hij in bij de Augustijner eremieten in Erfurt: hij was monnik geworden!

We weten dat Luther in die tijd al worstelde met de gerechtigheid en de genade van God. Zo voelde hij zich bij het biechten van zonden steeds eerst getroost, maar die troost duurde steeds korter. Daardoor ging hij steeds vaker biechten, en steeds langer: soms wel urenlang! Toch bleef hij twijfelen of hij wel echt vergeving had ontvangen.

Op 27 februari 1507 vond zijn priesterwijding plaats. Maar de onzekerheid die hij had over de vergeving van zijn zonden bracht hem ook in de problemen bij het celebreren van de mis. Hij voelde zich onwaardig dit te doen en beleefde tijdens de mis traumatische angstervaringen.

In 1508 werd Luther door de vicaris-generaal van de orde, tevens hoogleraar, Johan von Staupitz, naar Wittenberg overgeplaatst om daar theologie te gaan studeren. Daar kwam hij rechtstreeks in contact met deze Johan von Staupitz. Deze bijzondere man fungeerde als Luthers biechtvader, maar kon hem in zijn strijd om vergeving en geestelijke rust geen uitweg bieden. Toch heeft Luther veel van hem geleerd over de nabijheid van God in moeilijke momenten. Luther studeerde, maar mocht daarnaast als *magister artium* ook onderwijs geven.

Zo gaf hij in 1508-1509 een hoorcollege over de *Nicomachische ethiek* van Aristoteles. Van deze collegereeks zijn helaas geen aantekeningen bewaard gebleven. In maart 1509 werd Luther *baccalaureus biblicus*. Dat betekende dat hij een gevorderde student op het terrein van de Bijbelwetenschap was, die tevens tot taak had jongere studenten te onderwijzen. In deze hoedanigheid moest Luther hoofdstukken uit de Bijbel cursorisch doornemen en met de studenten bespreken.

Vanaf de herfst van 1509 studeerde Luther weer in Erfurt, waarna hij in 1511 op initiatief van von Staupitz definitief naar Wittenberg terugkeerde. In oktober 1512 promoveerde hij daar tot doctor in de theologie. Vervolgens werd Luther door von Staupitz als diens opvolger benoemd. Van 1513-1515 gaf hij colleges over de Psalmen, en van 1515-1516 over de brief aan de Romeinen, daarna tot 1518 over de brieven aan de Galaten, Hebreëen en Titus.

Het tweede keerpunt: 1517

We zagen zojuist dat Luther studie maakte van de Bijbel, en ook van de brief aan de Romeinen. De bestudering van Romeinen 1:17 bracht hem uiteindelijk de rust waarnaar hij zo lang had gezocht. Daar las hij: *Want gerechtigheid van God wordt daarin geopenbaard op grond van geloof tot geloof, zoals geschreven staat: 'Maar de rechtvaardige zal op grond van geloof leven'*. Toen hij deze woorden op zich had laten inwerken, voelde hij zich, zoals hij schrijft, alsof hij 'helemaal opnieuw geboren was en het paradijs zelf was binnengetreden door open poorten'¹.

¹ Zie Vorrede Luthers zum 1. Bande der Gesamtausgabe seiner lateinischen Schriften 1545, vgl. Weimarer Ausgabe 54, 179-187 (zie <http://www.refo500luther.com/>).

Luther was echter niet alleen met studie en meditatie bezig. Bij zijn pastorale arbeid kwam hij als biechtvader in toenemende mate in contact met mensen die aflaten hadden gekocht. Zij waren zo bang gemaakt met beschrijvingen van het vagevuur en bedreigingen, dat zij dachten dat zij zonder zo'n document niet in de hemel konden komen. Wat Luther vooral verontrustte, was dat mensen werkelijk dachten dat ze voor geld vergeving van zonden konden kopen en zich geen zorgen maakten over het herstel van de relatie tussen God en henzelf: zij hadden immers een aflat, een officieel bewijsstuk dat alles in orde was? In 1517 besloot Paus Leo X bovendien toestemming te geven aflaten te verkopen in ruil voor een bijdrage aan de bouw van de nieuwe Sint Pieterbasiliek in Rome. Johan Tetzel, een Dominicaanse priester, werd aangesteld als de aflatprediker voor Duitsland. Omdat Tetzel diep in de schulden zat, besloot hij de aflaten niet alleen te verkopen aan mensen die zelf al gebiecht hadden, maar ook aan degenen die deze wilden bewaren voor de toekomst of wilden gebruiken voor een overledene.

Luther ontdekte de invloed van deze praktijk aan het feit dat de mensen nauwelijks meer kwamen biechten, en was er ontstemd over.

Op 31 oktober 1517 sloeg hij aan de deur van de Slotkapel te Wittenberg zijn 95 *Theses de virtute indulgentiarum*, 'amore et studio elucidandae veritatis'², met als doel een academisch dispuut over dit onderwerp in gang te zetten. Daarom waren ze in het Latijn opgesteld – al zijn ze duidelijk anders gesteld dan in een puur wetenschappelijke toonzetting: de verontwaardiging is er vaak af te scheppen! Binnen vier weken gingen ze echter via drukpers en vertaald in het Duits heel Duitsland door, en bereikten ze ook de omliggende landen. De Reformatie, oftewel de kerkhervorming, was geboren: Luther wist dat de rechtvaardiging alleen door het geloof in het werk van de Heer Jezus, zonder werken, kon worden verkregen. Dat moest iedereen weten!

² 95 stellingen over de kracht van de aflaten, uit liefde en ijver om de waarheid in het licht te stellen.

Reacties

Luther werd op diverse niveaus verketterd. In Wittenberg zelf had hij echter vooral de steun van Philipp Melancthon, hoogleraar Grieks. Hij werd Luthers belangrijkste medewerker. 15 juni 1520 werd door paus Leo X de banbul *Exsurge domine* uitgevaardigd. Deze bul werd zo genoemd naar de Latijnse beginwoorden ervan, die te vinden zijn in Psalm 74:22, waar staat: 'Sta toch op, o God! Voer toch uw rechtsgeding. Gedenk de smaad, die de dwazen U de ganse dag aandoen'. Hierin werd van Luther herroeping binnen 60 dagen geëist van 41 door Leo X als *errores* (=dwalingen, ketterijen) bestempelde zinsneden uit Luthers geschriften, onder bedreiging met excommunicatie.

Op 10 december 1520, toen de 60 dagen verstreken wa-

ren, is de bul door Luther verbrand voor de Elsterpoort buiten Wittenberg, samen met een aantal boeken van scholastieke theologen en een kerkrechtelijk wetboek. Op 3 januari 1521 is Luther, evenals zijn volgelingen, officieel geëxcommuniceerd. De vraag was toen wat de jonge, pas gekozen keizer Karel V zou doen. Men verwachtte dat hij de kerkelijke ban zou laten volgen door de Rijksban. Karel aarzelde, maar liet Luther vervolgens ontbieden op de door hem bijeengeroepen Rijksdag te Worms.

Daar werd Luther veroordeeld. Karel V gaf hem desondanks, in overeenstemming met een eerder gedane (maar later door hem betreurde) belofte, een vrijgeleide van drie weken. Op 25 mei 1521 werd Luther door het Edict van Worms in de Rijksban gedaan: hij moest aan de keizer

worden uitgeleverd en mocht door niemand worden geherbergd; zijn boeken moesten worden verbrand.

Op terugreis van Worms naar Wittenberg is Luther echter door beschermers gekidnapt en ondergebracht op het oude kasteel de Wartburg in Eisenach. Luther zou 10 maanden als jonker Jörg op dit Patmos, zoals hij het zelf aanduidde, blijven. Hij begon met o.a. de vertaling van het Nieuwe Testament, die in september 1522 in Wittenberg is verschenen en in grote hoeveelheden is gedrukt en verspreid. Zo konden mensen in hun eigen taal het Woord van God lezen!

Derde keerpunt: 1523

Op 6 maart 1522 was Luther weer terug in Wittenberg.

Sinds 1519 was Luther langzamerhand ook tot nog een ander inzicht gekomen, namelijk dat het sinds de 12 eeuw verplichte priestercelebaat alsook het celibaat van de monniken en nonnen tegen Gods wil ingaat. In 1522 schreef hij daarover zijn *Vom ehelichen Leben*.

In 1523 is een zekere non, Katharina von Bora, uit het klooster gevlucht, samen met negen andere nonnen. Luther reageerde op de vlucht van deze nonnen met een snel gedrukt geschrift, getiteld *Ursache und Verantwortung, warum Jungfrauen das Kloster mit göttlichem Willen verlassen dürfen*.

Op 13 juni 1526 trok hij uit deze zienswijze de praktische consequentie en trad hij in het huwelijk met de genoemde Katharina von Bora. Zij is geboren op 29 januari 1499. Het

jaartal weten we van Erasmus, die aan een vriend in juni 1525 schreef dat Luther met een heel mooie, maar straatarme non van 26 jaar oud was getrouwd. Zij werd in 1508/9 door haar vader in het klooster Marienthron in Nimbschen gebracht, niet als kostleerlinge, maar voorbestemd om toe te treden tot de geestelijke stand.

Niet iedereen was direct enthousiast over de trouwplannen van de twee. Zo was Philipp Melancthon bang dat het huwelijk van Luther een slechte invloed zou hebben op de Reformatie. Er werden door Luthers tegenstanders bovendien spottende opmerkingen gemaakt en liedjes gezongen over het huwelijk. Toch was Luther ervan overtuigd dat trouwen met Katharina een goede beslissing was. Al was het maar om tegen het ideaal van het in zijn ogen 'duivelse' katholieke celibaat in te gaan. Zij kregen samen zes kinderen. Maarten Luther was een groot bewonderaar van zijn vrouw. Hij had waardering voor haar praktische veelzijdigheid en bewonderde haar intelligentie. Luther gaf zijn 'Mein Herr Käthe' dan ook volledige vrijheid in het runnen van het huishouden en het bewerken van het land voor het gezin. Voor Maarten Luther was Katharina von Bora zijn 'Morgenster van Wittenberg'.

Niet behandeld

Ik heb hierboven een drietal positieve keerpunten beschreven. Vrijwel altijd wordt daarover een schaduw geworpen door te vermelden hoe Luther optrad in de opstand van de boeren, en hoe hij aanvankelijk positief en later negatief is gaan schrijven over de Joden. Omdat deze onderwerpen niet in kort bestek evenwichtig en genuanceerd behandeld kunnen worden in een overzichtsartikel als dit, heb ik er welbewust van afgezien dat hier te doen.

Enige literatuur

Naast enkele kerkhistorische handboeken, deels van RK signatuur, heb ik gebruik gemaakt van de volgende studies, die ik in chronologische volgorde rangschik:

* Sabine Hiebsch en Martin van Wijngaarden, red., *Martin Luther, zijn leven, zijn werk*, Kampen, 2^e druk 2007

* Martin Treu, *Katharina von Bora*, Wittenberg, 9.Auflage 2013

* Volkmar Joesrel, *Martin Luther. Rebell und Reformator*, Wittenberg, 11.Auflage 2014

Matthias Gretzschel, *Auf den Spuren von Martin Luther*, Hamburg 2015

